

Benda Kálmán

A MOLDAVI MAGYAROK (CSÁNGÓK) A XVI—XVII. SZÁZADBAN

Mindig érdekes, hogyan alakul a nemzettestből kiszakadt, idegenbe került töredékek sorsa. Kisebbségi szigethelyzetükben megtudják-e tartani nyelvüket, szokásaikat és identitásukat, s ha igen, hogyan és meddig? Ezekre a kérdésekre kereste a választ a szerző, amikor kilenc évvel ezelőtt a moldvai magyarok történetével elkezdett foglalkozni.

Moldvában ma, nem hivatalos adatok szerint, mintegy 80 000 magyar él, aki nyelvét, katolikus vallását és részben magyar öntudatát megőrizte. Legősibb magjuk valamikor az Árpád-korban került mostani lakóhelyére, az országhatárokon kívülre, egy nyelvileg, etnikailag, és ami évszázadokon át a leglényegesebb volt: vallásában és ezzel szoros összefüggésben kultúrájában idegen környezetbe, kisebbségként. Saját értelmiségük, vezető osztályuk sohasem volt, a politika, a gazdaság és a művelődés irányítása a többségi nemzet kezében volt. Mi volt az az erő, ami őket magyarságukban megtartotta?

A középkor szórványos okleveles adatai csak jelenlétüket igazolják. Olyan följegyzésekkel, amelyekből már számukra, elhelyezkedésükre, életmódjukra és kultúrájukra is következtethetünk, csak a XV. század végétől állnak rendelkezésünkre. Ez a magyarázata, hogy dolgozatomban a Moldvában élő magyarok XVI – XVII. századi történetével foglalkozom, elsősorban a katolikus egyház római missziós központjának levéltárában található jelentések alapján. Ahhoz azonban, hogy az e korbeli helyzetet világosan lássuk, úgy vélem, nem lesz hiábavaló előzetesen néhány közismert dolgot felidézni.

Moldva 1859-ig a két román fejedelemség egyike, azóta az egységes román állam része; határai történelem folyamán többször változtak. Tanulmányomban a történeti Moldva egészét nézem, tehát azt a területet, mely a Kárpátok keleti lejtőitől a Dnyeszterig húzódott, magába zárva az 1812. évi bukaresti békében Oroszországnak átengedett Besszarábiát és a Budzsákot, továbbá északon az 1775-ben Ausztria fennhatósága alá kerülő Bukovinát. A terület déli határa a Szeret alsó folyása, az Al-Duna és a Fekete-tenger.

Moldva története

Ez a kereken 93 000 km²-nyi terület, mely — a nyugati határsáv hegyes-dombos részeit kivéve — mindenütt síkság, majd egy évezreden át a keletről, Ázsiából nyugatra törő lovas-pásztor népek felvonulási területe volt. Közülük egyesek csak áthaladtak rajta, mások hosszabb-rövidebb időre meg is telepedtek. A hunokat követték az avarok és egyes bolgár törzsek, a 800-as évek második felében a magyarok, majd a besenyők és az uzok, végül a XI. században a kunok. Az utóbbiak a magyar királyság határvédelmén már nem tudtak áttörni. A besenyők és az uzok felőrldtek a harcokban, a kunok pedig kényszerűen megtelepedtek Moldvában és Havasalföldén, mígnem a nagy mongol-tatár támadás az 1240-es években őket is szét nem szórta és mint népet meg nem semmisítette. Az évszázadokon át tartó háborús helyzet, az ezzel járó pusztulás és bizonytalanság csak a XIV. században szűnt meg, amikor Nagy Lajos magyar király hadserege 1345-ben a tatárokat végleg a Dnyeszter mögé szorította.

Az 1350-es években Drágos vajda — Nagy Lajos király jóváhagyásával — Máramarosból román kíséretével Moldvába nyomult, és megalapította a moldvai államot. Az 1370-es években vert első moldvai pénz — egyik oldalán az Anjou-címerrel — nemcsak a Magyarországtól való függést, hanem a külön állami létet is tanúsítja. Az új állam néhány év alatt határait az Al-Dunáig és a Dnyeszterig tolta előre.

Moldva virágkora a XV. század volt. Fejedelmei — hivatalos címük: hospodár, latinul: vaivoda, magyarul: vajda volt — Lengyel- és Magyarország, a két hatalmas szomszéd egymás elleni ügyes kijátszásával bizonyos önállóságot, sőt, Nagy István vajda alatt függetlenséget tudtak számára biztosítani. A XV. század végén a lengyel és a magyar állam egyaránt meggyöngült, helyükbe azonban egy katonailag sokkal erősebb lépett, az oszmán-török hatalom. Havasalfölde már a XV. század közepén kénytelen volt a szultán hűbéruraságát elismerni, s a század végén vár vajdáit is Konstantinápolyból nevezték ki; Moldva, kedvezőbb földrajzi helyzeténél fogva, csak a XVI. századdal vált a szultán adófizetőjévé. A század legelején Besszarábia déli részét, a Budzsákot, a krími tatárok foglalták el, majd 1538-ban — a tatár kánság behódolásával — ez a terület az Oszmán Birodalom részévé lett. Moldva nagyobb része — hol lazább, hol erősebb függésben — a továbbiakban is megőrzött bizonyos önállóságot, de a török uralmát véglegesen csak a XIX. században tudta lerázni.

Az ország népei a történelem folyamán többször cserélődtek. A helynevek tanúsága szerint már a népvándorlás előtt számolnunk kell valamelyes szláv lakossággal (róluk azonban közelebbit nem tudunk). A korai lovas-pásztor népek csak átvonultak Moldván, a későbbiek részben felőrldtek, egyes töredékeik Magyarországon kértek és kaptak menedéket. Legtovább a kunok tartották magukat, akik az 1100-as évektől a tatárjárásig Moldva déli részeit is megszállták. Megtérítésükre a magyar király Milkón püspökséget is alapított.

A románok első említése ezen a területen 1164-ből ismert. A következő adatunk majdnem 100 évvel későbbi: IX. Gergely pápa említi IV. Béla királyhoz 1324-ben írt levelében, hogy a milkói kun püspökség területén egy „vlachnak nevezett nép él”, s a magyar királyságból többen, magyarok és németek közéjük menvén, görögkeleti hitre térnek és „a vlachokkal egy néppé lesz-

nek". A román népesség lassú felhúzódása Moldvába nyilván már régebben megkezdődött, tömeges bevándorlásuk azonban a moldvai állam megalakulása után indult meg. Az 1400-as években már ők alkották Moldva népességének zömét.

A középkor végén Moldva lakossága sokszínű és etnikailag vegyes. Az alaplakosság a román. Bukovinában azonban többségben vannak a rutének, Besszarabiában egyre erősebb az ukrán, délkeletről a tatár bevándorlás, különösen a déli részeken mind több a cigány, a városokban pedig örmények, lengyelek, zsidók, törökök, görögök, sőt kis számban olaszok élnek. Teljesen német (erdélyi szász) lakosságú mezővárosok mellett, Moldva belsejének legszámosabb nem-román népe a magyar. A nyelvi-etnikai változatosságot még növeli a vallási: a románok, a rutének és az ukránok görögkeletiek; a magyarok, a szászok, a lengyelek és az olaszok római katolikusok, a törökök és a tatárok mohamedánok, az örmények örmény-katolikusok. Az ország uralkodó egyháza a görögkeleti, más néven az ortodox; az egyház nyelve az ószláv, az államé a kortársak által „moldvai nyelv”-nek mondott román dialektus.

A moldvai magyarokat forrásaink a XIII. századtól kezdve említik, részben azonban már korábban is itt élhettek. A nyelvészeti kutatások szerint, különösen a Kárpátok és a Szeret közötti területen, olyan helyeken is, ahol a népesség évszázadok óta román, a folyó- és pataknevek jelentős része a magyarból, ritkábban a szlávból, de utóbbi esetben magyar közvetítéssel került a románba. Ezeken a helyeken tehát a magyar lakosság megelőzte a románt. A XVI. századra a magyar települési terület összeszorult, de még így is szinte zárt egységet alkotott északon Szucsava és Románvásár közt, délen Bákó körül és a Tatros vize mellett, továbbá a Szeret jobb partján. Egyes falvakkal találkozunk a Szeret és a Prut között, sőt a Dnyeszter mentén is.

A magyarokra vonatkozó kutatások

A moldvai magyarok – akiket az irodalomban már régebben kialakult terminológiával csángóknak nevezünk – eredete sokáig a mondák és a találgatások ködébe veszett, s ma sincsen kellően tisztázva.

A tudományos érdeklődés irántuk a XVIII. század közepén ébredt fel. Kezdetben az általános vélemény az volt, hogy a kunok leszármazottai. Az akkori tudomány úgy tudta, hogy a kun és a magyar nép nemcsak rokon, de testvér-nép volt, nyelvében is azonos, azaz a kunok magyarul beszéltek. Amikor az 1880-as években az első nyelvemlékek fölfedezésével kiderült, hogy a kunok nyelve török volt, ez a föltevés tarthatatlanná vált.

Egy másik elmélet hívei azt vitatták, hogy a moldvai magyarok ősi magját a honfoglaláskor a Kárpátokon kívül maradt magyar töredékek alkotják. Bizonyítékul – az archaikus nyelv mellett – az itt-ott előkerült IX. századi régészeti leletekre hivatkoztak. Ez az érv azonban önmagában aligha per-döntő. Miután a keletről érkező honfoglaló magyarság egy része ezen a területen keresztül vonult, nyilvánvaló, hogy ennek tárgyi emlékei maradhattak. Nem lehetetlen, bár nem bizonyítható, hogy egyes kisebb magyar csoportok csakugyan lemaradtak és megtelepedtek Moldvában. Nincs azonban semmilyen nyoma, hogy ezek a feltételezett honfoglaláskori falvak folyamatosan tovább éltek volna, s a ma ott élő csángók az ő utódaik volnának. Ha arra gondolunk, hogy a Moldvában bizonyíthatóan megtelepült uz, besenyő és kun falvakat

a késői népvándorlás vihara teljesen elsöpörte, nehezen képzelhető el, hogy éppen a magyarok maradtak volna meg. Ellene mondanak a honfoglalás kori megtelepedésnek, illetve a falvak kontinuitásának a magyar helynevek is, amelyek egy későbbi névadási formát tükröznek. Egyébként a népi emlékezet sem őriz semmit, ami a honfoglalás korára utalna.

Az 1920-as évekre általánosan elfogadottá vált, hogy a moldvai magyarok nem keletről érkeztek mai helyükre, hanem nyugatról, a Kárpát-medencéből, valamikor a középkor folyamán. A történeti kutatások sorában mindenekelőtt a bukaresti katolikus plébános, a múlt században élő Karl Auner munkásságát kell megemlítenünk. Auner — aki német származása ellenére csak román nyelven publikált — elsőnek rajzolta meg, lényegében máig helytállóan, a magyarok kiáramlását és moldvai életüknek a katolikus egyházzal való szoros összefonódását, a középkortól a XIX. századig.

Magyar részről elsőként Domokos Pál Péter munkásságát említjük, néprajzi, népzenei és történeti vonatkozásban egyaránt. Nagy érdeme, hogy számos, korábban figyelembe nem vett kérdésre ráirányította a figyelmet. Az 1930-as években Lükő Gábor, néprajzi és nyelvészeti vizsgálatok alapján, először különítette el a moldvai magyarság két csoportját. Egyik, a magát magyarnak nevező (a csángó nevet is vállaló) északon, a Moldva torkolatánál Moldvabánya, majd délebbre Bákó körül tömörül. Ez utóbbi helyen részben már keveredik a másik, népesebb csoporttal, melynek falvai a Szeret és a Tatros mentén húzódnak. Ezek székelyeknek mondják magukat (a csángó nevet nem vállalják), nyelvük, néprajzi sajátosságai valóban az erdélyi székelyekkel tart rokonságot. Lükő a néprajzi tényanyag alapján arra az eredményre jutott, hogy az északi csángó csoport, amely a moldvai magyarság ősi magját alkotja, a történelmi Erdélytől északra elterülő tájjal, a Szamos-völgyi magyarokkal tart rokonságot, míg a Tatros és Szeret-mentiek a Székelyfölddel.

Ekkor indulnak meg az első forráskiadások is, főleg az újkor elejére. Az eredményeket kitűnő tanulmányban összegezte a iasi-i egyetem tanára Gh. I. Năstase, majd 1941-ben, a később a taganrogi szovjet hadifogolytáborban tifuszban elpusztult fiatal kolozsvári tudós, Mikecs László, aki terjedelmes monográfiát írt a csángók történetéről és akkori helyzetéről.

A két szerző eredményei, a lényegyet tekintve, megegyeznek, és a következőkben foglalhatók össze: a moldvai magyarok első okleveles említései a XIII. századból ismertek. Falvaik a Szeret jobb partján, a katonailag fontos helyeken települtek; közülük nem egyben ma is régi erődítmények romjai láthatók. Ez valószínűsíti, hogy a magyar királyok által tudatos elgondolással, a tatárok ellen létesített határőr-települések voltak. A következő évszázadokban azután önkéntes kivándorlással — huszita menekültek, székelyek — számuk egyre gyarapodott.

A második világháború óta a magyar történeti kutatás számottevően nem foglalkozott a csángókkal. Ugyanakkor jelentős néprajzi és nyelvészeti kutatások folytak.

Az 1980-as években román részről új származási teória jelentkezett. E szerint a moldvai csángók elmagyarosított románok. Dilettáns szinten, szórva-nyosan már korábban is elhangzott, 1985-ben azonban tudományos elméletként jelentkezett, és néhány hónap alatt, a román tudományosságban egyedül lehetséges, hivatalos nézetté vált. Az első változat szerint a nagy egyházszakadéskor, a VIII - IX. században, a Moldvában élő románok egy része megmaradt a nyugati római katolikus egyházban, s őket azután a magyar

katolikus egyház (Moldvában!) elmagyarosította. Ezt a józan ésszel is alig hihető föltevést módosította azután Dumitru Mărtinaş, mondván, hogy az ortodox vallású románok katolikus hitre kényszerítése, majd részbeni elmagyarosítása Erdélyben, a Székelyföldön történt, s onnan költöztek a magyar elnyomás elől Moldvába a XVII–XVIII. században. Román voltuk bizonyítéka mindenekelőtt csángó nevük, amelynek jelentése – Mărtinaş szerint – „korcs magyar”, ahogy bizonyíték román öntudatuk és az, hogy román anyanyelvüket nem felejtették el. Magyar nyelvük, melyet a magyar nyelvészeti munkák archaikus magyarnak mondanak, valójában az eredetileg román anyanyelvűek hibás magyar beszéde. Ennek megfelelően – Mărtinaş szerint – a csángók vallási hovatartozására használt „római katolikus” megjelölés helyesen: „román katolikus”, illetve „katolikus román”.

Ennek az elméletnek – mely nem is titkoltan a csángók „visszarománosítását” hivatott igazolni – nincs tudományos alapja. A bizonyítékul felhozott történeti, nyelvi, hangtani érvek, néprajzi megállapítások ellenkeznek az eddigi kutatások minden megállapításával. Mărtinaş és követői ezért az egykorú iratokat, tényeket és adatokat nem létezőknek tekintik.

A következőkben most már – az eddigi irodalom eredményeinek figyelembevételével – saját kutatásaim alapján igyekszem képet adni a moldvai csángók XVI–XVII. századi számáról, helyzetéről, életkörülményeiről, kulturális és vallási arcáról.

Moldva a XVI–XVII. században

A XV–XVI. század fordulóján Délkelet-Európa politikai és hatalmi viszonyai jelentősen megváltoztak. Hunyadi Mátyás halála után, a magyar állam gyors belső hanyatlásával, majd 1526-ban a középkori magyar királyság összeomlásával, ezt követően az ország három részére szakadásával Magyarország mint hatalmi tényező, jó időre kiesett a nemzetközi politikából. Moldva felszabadult a korábbi magyar nyomás alól, ugyanakkor megszűnt az a katonai erő, amely a folyton megújuló tatár és török támadásokkal szemben a vajdaságnak is bizonyos védelmet biztosított. A Luxemburgi Zsigmond által a tatárok ellen kiépített magyar védelmi vonal előretolt bástyái a Dnyeszterig terjedtek, s a XV. század közepén, a mind fenyegetőbb török előretöréssel szemben, Hunyadi János megerősítette és magyar őrséggel látta el keleten Akkermant (Cetatea Alba), Kiliát és Brailát. A magyar állam gyöngülésével ezek a várak sorra estek, a tatárok, majd a törökök kezébe kerültek.

1538-tól kezdve, a tatár és török csapatok előtt nyitva állt Moldva, és sorozatosan megismétlődő rablóhadjárataiktól, különösen a XVII. század végén, sokat szenvedett az ország. Quirini argyesi püspök 1602-ben azt jelentette, hogy az állandó háborúk valósággal elnéptelénítették Moldvát. Ebből a pusztulásból az ország évtizedekig nem épült fel. Földművelése visszaesett, jelentős szarvasmarha-exportja egy időre megszűnt. Az 1600-as évek derekán a moldvai trónviszályok során – 1653 és 1661 közt, hét év alatt nyolcszor változott a vajda személye – havasalföldi, erdélyi és kozák seregek dúlták végig az országot, 1658-ban pedig újra jöttek az Erdélybe Moldván át vonuló tatárok. A népesség egy része a hegyekbe menekült, másik része a Székelyföldre vagy Lengyelországba bujdosott, s volt olyan falu, melynek lakói csak évek múlva szivárogtak vissza. Mindezt pedig betetőzték az 1680–90-es évek

pusztításai. Ekkor Moldva népességének kétharmada elmenekült, aki maradt, többnyire elpusztult. Korábban népes helyek éveken át pusztán álltak, vetni nem mertek, aratni nem volt mit, az emberek éheztek. A közbiztonság teljesen megszűnt, a Pruton túli részeken bandákba verődött rablók, zsványok garázdálkodtak, akinek utaznia kellett, csak éjjel mert útrakelni, akkor is fegyveres kísérettel. Nyugodtabb állapotok csak a háború befejezésével, az 1699. évi karlócai békekötés után köszöntöttek Moldvára. Ez azonban már egy következő korszak.

Moldva népességét a XVI. században kerekén 200 000-re becsülhetjük, s ez az állandó háborúk során a XVII. században mintegy 50 000-rel csökkent. 200 000 fölé majd csak a XVIII. században emelkedik a lélekszám.

A magyar települések földrajzi elhelyezkedése

Már említettem, hogy a moldvai magyar telepek – a Dnyeszter melletti Csöböröcsököt és néhány körülötte lévő kisebb falut kivéve – Moldva középső és déli részén, a Pruttól nyugatra terültek el, zömükben a Kárpátok és a Szeret közt. Bukovinában a XVI. – XVII. században nem tudunk magyar településről.

A moldvai magyar telepek legteljesebb jegyzékét Bandinus érseknek 1646. évi egyházlátogatási körútjáról készült jelentése tartalmazza. Bandinus 42 magyar települést említ név szerint, ebből 29 a Szerettől nyugatra eső területen van, közülük 14 közvetlenül a Szeret partján. Ezek Szucsavától le a Tatros torkolatáig láncot alkotnak, a lánc azonban két helyen is megszakad. Ha viszont tekintetbe vesszük, hogy a nyelvészeti megállapítások szerint, a helynévanyag jelentős része azokon a területeken is magyar eredetű, ahol 1646-ban Bandinus nem említ magyarokat, joggal feltételezhetjük, hogy korábban ott is magyarok éltek, vagyis a települési lánc valamikor folytonos volt.

Ezt a nyelvészeti érveken kívül, más adatok is alátámasztják. A XV. századi oklevelekben több olyan magyar lakosságú falut említenek, éppen a Szeret partján, amelyekről szólva Bandinus már csak a teljes pusztulást állapíthatta meg.

Bandinus összeírása a moldvai magyarság történetének egyik nagy katasztrófája után készült, amikor az országot ért pusztulást még nem heverte ki, létszámában és települési területében is megfogyatkozott. Ahogy a vászlói katolikus közösség pusztulásáról írja: „a katolikus lakosság részben a pestisben pusztult el, részben a tatárok sirlalmas szolgásgába került, vagy a szakadárkhoz (értsd: a görögkeleti románokhoz) pártolt.” Az elnéptelenedett falvak egy része a XVII. században újraterelődött magyarokkal.

Arra, hogy a magukra maradt katolikusok görögkeletivé lettek és beolvadtak a velük már régebben együttélő román lakosságba, több példát tudunk. Ebben közrejátszott az ortodox egyház térítési politikája is, mely különösen a püspökségi székhelyek körül volt erős. Emellett azonban jelentős lehetett az elvándorlás is. Azokról a helyekről, ahol a megfogyott katolikusok már nem tudtak életképes egyházközséget alkotni, egyrésztük olyan helyre költözött, ahol még élő közösséget találtak. Így pl. a XV. század végén Szeretvásár megfogyott katolikusai nagyrészt Moldvabányára és Kutnárra költöztek. Aki viszont helyben maradt, az fölvette a görögkeleti vallást. Gazdasági okok is közrejátszhattak az elköltözésben, így az adók növekedése, a kereskedelmi utak másfelé terelődése, a háborúban a szőlők pusztulása stb. Már Mikecs

László úgy vélte, hogy az 1646-ban a Szerettől keletre eső terület magyar településeinek lakói nagyrészt a XVI. században kerültek oda a Szeret nyugati oldaláról.

A XVII. század második felében azonban egy ellenkező irányú mozgást figyelhetünk meg: a magyarok nyugat felé, a Kárpátok keleti lejtőjéhez húzódnak. Talán mert ez a vidék nagyobb biztonságot nyújtott a tatár beütések ellen. Egy 1696. évi összeírás Tatros és Lukácsfalva vidékén nyolc olyan falut említ, amelyekben magyarok, vagy magyarok is élnek, s amelyeket korábban hiába keresünk a katolikus települések között. Miután az összeírás a családfőket név szerint felsorolja, és a családtagok számát is megadja, kitűnik, hogy nem is kis falvakról van szó: Klézsén 76, Kászonban 91, Vallemárén 125, Kákován 206 főt írtak össze.

Az elmondottak alapján bizonyosra mondható, hogy a magyarok által lakott terület Moldvában nem volt állandó, mozdulatlan. Úgy tűnik, hogy a középkorban a magyar (és északon a német) lakosság nagy többsége a Szeret jobb partján összefüggő láncban húzódó falvakban élt. A XV. század végén megindult és a XVI. században mindvégig tartott a magyarok áramlása kelet felé, a Szeret és Prut közére, sőt egész a Dnyeszterig. Régi helyüket románok foglalták el. Ezt a folyamatot a XVII. század második felében egy nyugati irányú költözési hullám váltotta fel. Közben egyes települések magyarsága megfogyott vagy el is tűnt, korábban jelentéktelen falvak magyar népessége viszont felduzzadt, illetve új falvak is keletkeztek. A XVII. században tovább erősödött a magyarok nyugatra húzódása. A XIX. században és napjainkban a moldvai magyar települési terület központja a Bákó—Tatros közötti vidék.

Amióta a moldvai katolikus településekről főljegyzéseink vannak, tehát a XVI. század második felétől, a városokban mindenütt, a mezővárosok és falvak egy részében a magyarok vegyesen éltek görögkeleti vallású románokkal. A megtelepedéskor, a XIII—XIV. században, minden bizonnyal külön falvakat alkottak, nemcsak a római katolikusok és ortodoxok, hanem a katolikusokon belül a magyarok és az északon elhelyezkedő németek (szászok) is. A szászok azonban az 1400-as évektől már nem kaptak Erdélyből utánpótlást, s mivel nem volt önkormányzatuk, mint az erdélyieknek, nem tudták meggátolni a nem katolikusok és nem németek betelepülését. Mind több katolikus magyar, majd görögkeleti román került közéjük, és számban megfigyathozva, magukra maradva, nagyobb részük ortodoxszá lett, és beolvadt a románok közé. Egy töredékük pedig a magyarsághoz asszimilálódott. Bandinus korában, 1646-ban, az egykori szász mezővárosok közül Szucsava, és Neme németsege már eltűnt, Moldvabányán, Kutnáron és Románvásáron pedig a katolikusokon belül is kisebbségbe került a magyarokkal szemben. A XVII. század végi nagy tatár pusztítás után a szász települések többé nem álltak talpra, s az 1700-as évek elejére a moldvai németek teljesen eltűntek.

A magyarok — akik eredetileg szintén külön falvakban telepedhettek le —, Quirini püspöknek a XVI. század végén írt jelentése szerint, ekkor már részben szintén vegyesen éltek az ortodox románokkal, főleg az északi részekben, így pl. Szabófalván, Berendfalván, Tamásfalván, Lökösfalván, Dzsida falván, sőt átmenetileg Bákón és Tatroson is. 1646-ra egy sor újabb falu vált vegyes lakosságúvá, köztük Vászló, Takucs, Paskán, Herló és Bogdánfalva. A század végén pedig nem egy valamikor magyar faluban csak ortodoxok laktak, az egyházi összeírásokban ezeket a helyeket már nem is említik.

A magyarok száma

A moldvai magyarok számáról a XVI. század végétől kezdve több jelentést, összeírást ismerünk. Valamennyit egyházi ember készíttet, főpapok vagy misszionáriusok. Közülük egyesek névsort is adnak, mások csupán a katolikusok számát közlik falvanként. Ezeket sorba rakva, a következő adatsort kapjuk: 1580-as évek: 20 000; 1599: 10 700; 1623: 4500; 1631: 3690; 1640: 3700; 1646: 5577; 1696: 2800.

Ezek a följegyzések nyilván nem azonos értékűek, és a modern statisztikai felmérések követelményeinek egyik sem felel meg. Összességükben mégis jól mutatják a katolikusok számának alakulását, amely a XVII. század végéig emelkedett, attól kezdve fogyott.

A XV - XVI. századi gyarapodásban, persze a belső népszaporodás mellett, jelentős része volt a magyarországi kivándorlásnak is. 1436-tól egy fél évszázadon át érkeztek az inkvizíció által üldözött huszita vallásúak, a Szerémségből és Dél-Erdélyből, az 1480-as években az ország észak-nyugati határszéléről, Pozsony környékéről. Hogy több ezren lehettek, valószínűsíti az az 1571. évi jelentés, mely szerint a tatrosi plébános, Tabuk Mihály, mintegy 2000 huszítát visszavezetett a katolikus egyházba, és további munkája segítésére a püspök 12 papot küldött Lengyelországból Moldvába. A huszita menekültek több települést alapíthattak, így a nevével is árulkodó Huszt, a cseh kelyhesek vezérével, Prágai Jeromosról elnevezett Jeromosfalvát és a környékén több más falut. Huszíták települtek meg Románvásáron, Tatroson és másutt is több helyen.

A Moldvával határos magyarországi területekről a kiáramlás a XV - XVI. században is állandó volt. Az 1560-as években, amikor János Zsigmond fejedelem -- kiváltságaik ellenére -- adózásra kényszerítette a székelyeket, megindult a jobbágysorsot nem vállalók tömeges szökése Moldvába. Az 1562. évi székely fölkelés leverése után számuk különösen megemelkedett, ettől kezdve kiáramlásuk folyamatos volt. Az 1590-es évektől fejedelmi parancsra már őriztetik a Moldvába vivő hágókat. Nyilván nem nagy eredménnyel, mert az erdélyi országgyűlések a XVII. században sorozatosan tiltják a székelyek Moldvába vándorlását, mondván, hogy „ez haza nyilvánvaló kárára” van azok eltávozása „kik az adót fizethetnék”.

1698-ban már a szökött jobbágy faluját kötelezik, elrendelvé, hogy tartozik az elszököttet „egy s két napi járóföldig persequálni és megfogni”, különben „tartozzék a falu azon elszökött embereknek minden terheket az adózásban subportálni és az földesúr dolgát is praestálni”.

Mindeddig a szegénységnek nevezett jobbágyok Moldvába vándorlásáról hallottunk. A Rákóczi szabadságharc alatt — igaz csak átmenetileg — a Moldvába bujdosók jórésze a nemesekből került ki. 1707 őszén ugyanis — néhány hónappal azután, hogy II. Rákóczi Ferencet Marosvásárhelyen beiktatták a fejedelmi méltóságba —, Erdély Rabutin császári generális kezére került. A Székelyföldet védő kuruc katonaság, több ezer ember, 1707 szeptember—október folyamán Moldvába szorult. A hadsereggel együtt a császári megtorlás elől, nagyszámú nemes is Moldvába menekült. A kuruc bujdosók a Kárpátok keleti lejtőin, az Ojtoz és a Tatros vidékén, részben a Szeret mentén húzódtak meg, szétszórta a csángó falvakban, s itt éltek nagy nélkülözések közt. Csak a szatmári béke után, 1711-ben térhettek haza Erdélybe. Főleg a katonák közt bizonyára voltak, akik kint maradtak, arról azonban nem beszélhetünk,

hogyan ez a politikai emigráció a moldvai magyarok számát érdemlegesen gyarapította volna. Jelentősége abban volt, hogy tudatosította az erdélyiekben a moldvai magyarok létét.

A Moldvába vándorlás mellett, mindvégig volt egy ellentétes mozgás is. A tatár támadások idején, különösen az 1680-as években, egész falvak kerekedtek fel és menekültek Erdélybe, a Székelyföldre. A menekülteknek csak egy része tért vissza később.

Erdélyből tehát a XVII. század egész folyamán volt egy hol erősebb, hol gyöngébb Moldvába áramlás, a magyarok száma mégis egyre fogyott. A XVI. századi 15–20 000 katolikusból mintegy 12–16 000 lehetett a magyar, 4–5000 a szász. 100 év múlva a nem egészen 3000 katolikus, mondhatjuk egészében magyar volt, a csökkenés azonban így is meghaladja a 75%-ot. Ha Moldva egész népességéhez viszonyítjuk a magyarok számát, az 1590-es években az összlakosság 7–8%-át tette ki, az 1690-es években legföljebb 2–2,5%-át. A XVII. századi pusztulás tehát igen nagy volt.

Elsősorban a Szeret-menti, a földrajzi környezet által nem védett magyar települések pusztultak, a Tatros vidéke, a Kárpátok tövében megbújó falvak kevésbé. Az, hogy a magyar falvak pusztulása összességében többszörösen meghaladta a románokét, nyilván földrajzi elhelyezkedésükkel függ össze.

A XVIII. században, a madéfalvi veszedelmet követő nagy székely kivándorlás ismét megnövelte a moldvai magyarok számát. A század végére a magyarok számaránya elérhette az 5%-ot.

Társadalom és gazdaság

A magyarok és németek Moldva gazdasági fejlődésében igen jelentős, százas arányuknál sokszorta nagyobb helyet foglaltak el: a városi élet, az ezzel összefüggő fejlettebb ipar és kereskedelem a XIV–XV. században az ő tevékenységük nyomán bontakozott ki. Jászvásáron, az ország fővárosában a kereskedők jórésze a XV–XVI. században is magyar és német, s a külkereskedelem szinte teljesen az ő kezükben van. De ugyanez a helyzet az ország más városias jellegű településeinél is. A moldvai városi fejlődés kezdeteit ma sem ismerjük részleteiben, de sokat mondó, hogy a román „oras” szó a magyar „város” átvétele, hogy a városi tanács élén magyarországi mintára mindenütt „bíró” (a magyarországi latinból átvett szóval „jude”), illetve a német alapítású helyeken a „soltuz” (a németből eredő magyar „soltész” átvétele) állt. A német és magyar városok fejlettségével függött össze, hogy Moldvában csak ők használták a XV–XVI. században címeres pecsétet.

Ezek a moldvai városok (a magyarországi terminológia szerint inkább mezővárosoknak kellene mondanunk őket) szoros kapcsolatot tartottak az erdélyi és galíciai városokkal. Vásáraikon belföldi és külföldi kereskedők találkoztak, de pénz helyett még a XVI. században is gyakran áruval vagy állattal fizettek. Kereskedtek a távolabbi lengyel vagy német területekkel, a Balkánnal és Kis-Ázsiával is.

A városok lakosság száma néhány száztól két–két és félezerig terjedt. Sövénykerítés vette őket körül. Ezen belül széles, nem mindig rendezett utcákban falusias házsorok álltak, ólakkal, szérűskertekkel; a sövényen kívül terült el a „hotar” (román szó, a magyar „határ”-ból), ahol a mezőgazdasági

termelés folyt. Az első céhekre a XV. századból vannak adataink, ezekben ácsok, fazekasok, szabók, néha lakatosok tömörültek. Ugyanakkor a városi lakosság zöme, részben a kereskedők és az iparosok is, mezőgazdasági munkából és állattenyésztésből éltek. Ezeknek a településeknek országos viszonylatban való kiemelkedésével függött össze, hogy 1591-ben Moldva 20 megyéjéből („ținut”) kilencnek a székhelye valamelyik német vagy magyar mezőváros volt. Tatros határában még a XVII. században is sóbánya működött. Több helyen hallunk malomról.

A XVII. századi tatár–kozák hadjáratok elsősorban ezt a mezővárosi iparos- és kereskedő-népességet tizedelték meg, amely tehát nagy többségében magyar volt. 1670-ben már azt jelentették, hogy számbavehető kereskedő és iparos központ Moldvában csak egy van: Galac.

Az 1400-as években a vajda körül tömörülő előkelő urak közt mindig találunk néhány magyart, a XVI. században és a XVII. elején a jászvásári udvarban, a tisztségviselők közt, a testőrségben is magyar nevekre bukkanunk. A század derekától kezdve számuk egyre fogy, helyükbe többnyire lengyelek kerülnek, később gyakran rutének és ukránok.

A magyarok nagy többsége azonban földműves és állattenyésztő volt. Egybehangzóan minden jelentés azt mondja, hogy falvaik, amelyek többnyire valamelyik folyó vagy patak mentén fekszenek, rendezettek. A kertekben gyümölcsfák, a falu határában jól művelt szántók és legelők, több helyen halastavak, szőlőtermő dombok terülnek el.

A paraszti gazdálkodás módjáról a misszionáriusi jelentések alig szólnak. Azt viszont gyakran emlegetik, hogy a föld rendkívül termékeny, vad, madár és hal bőviben van. A határt föltehetően faluközösségekben művelték. Beke Pál jezsuita 1644-ben azt írta, hogy az emberek ellustultak, mert a föld szinte magától terem. Felrója, hogy a tarlókat ősszel nem szántják fel, csak tavasszal, húsvét körül, akkor is „inkább csak szurkálják” a földet, igaz, teszi hozzá, így is bő termést aratnak. Beke a székelyföldi hegyvidéki talajok megművelésének nehéz munkájára gondolhatott, amikor elmarasztalta a moldvai magyarok szorgalmát, a jelentésekből azonban egy sokszínű mezőgazdasági kultúra képe bontakozik ki. Leginkább búzát, árpát és zabot termeltek, rozsot csak ritkán. Kedvelték a kölest, amely — úgy mondják — bőven termett. A köleskása meg a kölesből készült lepény kedvelt eledelük volt, bár Beke szerint főként a románok ették. Jelentésekből és leltárakból kiderül, hogy méheket tartottak, a kertekben termelt gyümölcsöt pedig aszalták vagy pálinkát főztek belőle, s konyhakerti növényeik is voltak. A háborús pusztítások éveit kivéve, bőviben voltak mindennek. Állattenyésztésük jelentős volt, a közöttük lévő vagyoni különbségek is főként ebből adódhattak. Főleg, amíg a XVI. század végén a tatárok az ország jószágállományának nagy részét el nem hajtották — ezt a csapást csak nehezen tudták kiheverni —, a nagyszarvú, daruszőrű ökröket ezrével hajtották lábon Erdélybe, majd onnan nyugatra. Híresek voltak lovak is, melyeket az erdélyi fejedelmi udvar is szívesen vásárolt. A jószágot félnomád módon tartották a falu körüli legelőkön; az ígásállatok azonban az istállókban teleltek.

Szőlőtermeléssel csak egyes vidékeken találkozunk, főleg a Szeret északi részén, Moldvabánya, Szabófalva, Kutnár, továbbá Bákó környékén. Ezeken a vidékeken a bortermelés jelentős volt, s a XVI. században kivitelük is volt Lengyelországba, részben Erdélybe. A XVII. században viszont egyre gyakrabban emlegetnek elhanyagolt, vagy már ki is pusztult szőlőket.

A XVI. század végétől meg-megismétlődő háborúk, tatár és kozák támadások, a létbizonytalanság, az ország mezőgazdaságát és állattenyésztését is tönkretették. A XVII. század végi misszionáriusi jelentések már szegénységről, gyakran éhínségről szólnak.

A moldvai csángó magyar falvak szabadparaszti sorban éltek. A föld termékenysége mellett ez volt az erdélyi jobbágy vagy akár szabad-székely számára a másik nagy vonzerő. A vajdák és a moldvai kormányzat szívesen fogadta és megbecsülte a magasabb földművelést, falusi ipart hozó magyar telepéseket. Ez mutatkozott meg abban, hogy a magyar falvak, ellentétben a románokkal, nem tartoztak földesúr alá; a román megjelölés szerint rázás-ek (a magyar „részes” szóból) voltak. Közvetlenül a vajda alá tartoztak, terményeikből meghatározott beszolgáltatást adtak. Sérelmeikkel közvetlenül a vajdához folyamodhattak, vitás ügyekben ő döntött. Földesúrról, robotról nem hallunk. Időnként előfordult, hogy a vajda udvari tisztviselőinek bérbe adott egy-egy falut, sőt egyeseket el is adományozott. Terebest a XVI. század végén a moldvai katolikus egyháznak adta, Bákó és határa a ferences kolostoré volt. Movila Jeremiás vajda 1606-ban Szabófalvát és Berendfalvát a seculi görögkeleti kolostornak adományozta, lakosai ezáltal jobbágyosorba kerültek. Ennek hatása rövidesen megmutatkozott: Szabófalváról a lakosság egy része elvándorolt, Berendfalvát pedig teljesen elhagyták, a XVII. század közepén már puszta.

Arra vonatkozóan, hogy a falvaknak volt-e önkormányzatuk, és ennek mi volt a formája, a jelentések nem szólnak. Azt tudjuk, hogy bírákat maguk választották s az esküdteket is. Majd mindegyik faluban találunk egy „deák”-ot, azaz többé-kevésbé iskolázott embert. Az ő feladata volt bizonyos egyházi teendők ellátása (a harangozástól a temetésig), s ő végezte a gyermekek oktatását is. Abból, hogy a települések papjukat és - ha volt - tanítójukat maguk szerződtették és maguk fizették, továbbá abból, hogy egyes falvak saját nevükben még Rómába is írtak a pápának vagy a Hitterjesztés Szent Kongregációjának, arra következtethetünk, hogy önállóságuk viszonylag nagy volt.

A falvak települési rendjéről sem sokat tudunk, azon kívül, hogy víz partján voltak, többjükben a patak a falu közepén folyt. A házak szalmával vagy náddal voltak fedve, fából, vagy vályogból készültek, kőből csak a nagyobb városok temploma épült. Az egyik jezsuita jelentés azt mondja, hogy a magyar házak azonnal megismerhetők a faluban, mert jobban építették és szebbek, mint a románok házai.

Az összeírásokban sehol sincs nyoma a nagycsalád rendszernek. Faluban és mezővárosban kiscsaládokat írtak össze, az is ritkán fordul elő, hogy valamelyik magára maradt özvegy szülő házaspár gyermekeivel együtt él. Családonként átlagban 2,5–3 gyermekkel számolhatunk, de 5–6 is előfordul. Életkort az összeírások nagyon ritkán adnak, de azt, ha valaki 60 éves, vagy idősebb, többnyire följegyzik, mint különleges dolgot.

Arra, hogy az egyes településeken belül érvényesült-e valamilyen társadalmi hierarchia, nincsenek adataink. Időnként azonban az összeírók följegyezték, hogy a családdal lakik egy, néha két cseléd, többnyire nők. A vagyoni különbségek alapján tehát bizonyosan volt társadalmi rétegződés.

Öntudat és műveltség, az egyház

A középkorban a moldvai csángók mindvégig eleven kapcsolatban voltak Magyarországgal. Egyrészt a moldvai városok kereskedelmi összeköttetésben álltak, az erdélyiekkel, tanácsaik leveleztek egymással, másrészt ezt a kapcsolatot még szorosabbá tették a személyes ismeretségek, rokoni kötelékek. Ezek az összeköttetések a XVI. században is nyomon követhetők, a XVII-re azonban szinte teljesen eltűnnek. Kezdetől fogva azt tapasztaljuk, hogy ezek a magyarországi állami és társadalmi fejlődésből kiszakadt moldvai szigetek az etnikailag, nyelvileg és vallásilag idegen környezetben tudatosan ragaszkodnak nyelvükhöz, hagyományos életrendjükhöz, magukkal hozott életmódjukhoz, még a külsőségekben is, és a római katolikus valláshoz, amely őket az ortodoxoktól, a nem-magyaroktól elválasztja és külön hagyományaikat megtestesíti. Bár magukat nem magyaroknak, hanem mindig katolikusoknak nevezték, tudatában voltak magyarságuknak és ahhoz ragaszkodtak is. A csöböröcsökiek még 1709-ben is őrizték azt a hagyományt, hogy őket egykor László király telepítette a Dnyeszter partjára, a magyar határ őrzésére.

Miután a moldvai magyarságnak nemcsak saját állama, hanem saját külön értelmisége sem volt, illetve ez utóbbi mindössze néhány félig iskolázott deákra szorítkozott, az élet és a világ dolgaiban való eligazítást az egyháztól, papjaitól várta. A misén való részvétel, az áldozás és gyónás számára nemcsak a vallási érzés által diktált szükségszerűség volt, hanem a környező ortodox világgal szemben annak tudatos vállalása és kinyilvánítása, hogy ő más. A vallás, az egyház volt a közösségek összetartó ereje s csak amíg ez a hagyományörző vallási közösség fennállt, addig tudták nyelvüket, szokásaikat, magyarságukat megőrizni. Ha ez a közösség felbomlott vagy megszűnt, rövidebb vagy hosszabb idő múlva a vallási és etnikai beolvadás útjára kerültek valamennyien. Öntudatlanul érezték ezt a moldvai magyarok is, s ha nem volt papjuk, a pópával akkor sem kereszteltették meg gyermekeiket, vagy temették el halottaikat. Ahogy II. Rákóczi Ferenc fejedelem Tatárországba menő követi, Bay Mihály és Pápai Gáspár följegyezték a csöböröcsöki magyarokról: „Olyan durusok (vagyis kemények) az magok vallásában, hogy noha oláh (értsd: görögkeleti) pap lakik falujokban, mégis készebbek keresztetlen gyermekeiket eltemetni, mintsem az oláh pappal megkereszteltetni.” Ezért kérték a fejedelmet, hogy küldjön „pátert” közéjük, de olyat, „aki magyarul tudna”.

Amíg a középkori magyar állam fennállt, a moldvaiak magyar pappal való ellátása nem szenvedett hiányt. Bákóban a csiksomlyói ferences kolostor filiáléja, ahol időnként 8–10 barát is élt, messze vidékek lelki gondozását látta el. Korábban a szeretvásári majd az argyesi püspökök gondoskodtak az egyházi élet szervezett fenntartásáról.

Már a huszita kitelepedés bizonyos zavart okozott. A kimenekült huszita papok nemzedéke elhalván, utánpótlás nem volt, a huszita gyülekezetek magukra maradtak. Nyilván ez is hozzájárult, hogy a XVI. század folyamán a katolikus egyházba való visszatérésük könnyű szerrel megtörtént. Bár 1592-ben Áron vajda egy sor korábban elvett templomot visszaadott a huszitáknak, s egy 1623. évi jelentés szerint Huszon még nyolcvan család a huszitzizmust követte. Még a XVII. század közepén is vannak rájuk adatok. Bandinus följegyezte, hogy Husz városában magyarul mondták a misét, amit azonban az ő kérésére hajlandók voltak megváltoztatni, csak az énekeket mondták továbbra is magyarul.

Az igazi válság a reformációval köszöntött be. A XVI. század közepére Magyarország nagyobb része protestánsná lett. Erdély keleti határán Csíkszék megmaradt ugyan katolikusnak és a csíksomlyói kolostor is mindvégig fennállt, szerzetesei azonban alig voltak, s arra, hogy még a moldvai missziót is elláthassa, egyre kevésbé gondolhatott. Volt, amikor az anyakolostorban is két-három barát lézengett csupán. Olyan időben, amikor a pápai követ jelentése szerint egész Magyarországon nem volt több 100 katolikus papnál, akkor Moldvába nem jutott belőlük. A moldvai katolikus magyarok magukra maradtak.

Fölmerül a gondolat, mi az oka annak, hogy — bár Moldvába is eljutott a reformáció áramlata, és a XVI. században a német és magyar iparosok közt hívei is voltak — végül is a magyarság, szórványos kivételektől eltekintve — megmaradt római katolikusnak. A magyarizációt részben sziget-helyzetükben kereshetjük. Az idegen világban ragaszkodtak régi hagyományaikhoz, amelyeket elsősorban a vallás és az egyház testesített meg számukra, és nehogy elveszítsék ezeket, minden újítás elől elzárkóztak. Az is közrejátszhatott, hogy a magyarországi és erdélyi protestáns egyházak nem gondoltak a csángók megnyerésére, s a hozzájuk elvetődő lutheránus vagy kálvinista prédikátorok sem fejtettek ki térítő tevékenységet. Mondjuk ki: a Hitterjesztés Szent Kongregációján kívül, évszázadokon át más nem törődött velük. Mindehhez járult, hogy a vajdák — akik egyébként egy kivételtől eltekintve, a XVI. század második felében, soha vallási meggyőződésükben nem zavarták és egyházi életükben nem akadályozták, sőt ha kellett, az ortodox egyházzal szemben meg is védték őket — a pápai szövetség reményében protestánsellenesek voltak. A lényeg az, hogy a moldvai magyarság megmaradt katolikusnak, s a XVI. XVII. századi székely kivándorlás, amely főként Csíkszékből történt, ezt a katolikus elemet erősítette.

A XVI. század végén, a XVII. elején gyakorlatilag már alig van katolikus pap Moldvában. Az argyesi püspökséget a tatárok feldűlják, Quirini püspök 1597-ben átköltözik Bákóba, ekkortól kezdve beszélhetünk bákói püspökségről. A magyarok végül egyenesen Rómához fordultak, kérve, hogy papot, misszionáriust küldjenek közéjük, s 1622-től kezdve, az akkor felállított Hitterjesztés Szent Kongregációja valóban küldött is misszionáriusokat. Olyanokat, amelyeket tudott, horvát, bosnyák vagy olasz ferences barátokat, akik kezdetben három évi időtartamra, később hosszabb időre is kirendelést kaptak Moldvába. Biztatásul és jutalmul, a nehéz szolgálat egyetlen elismeréseként, három évi misszionáriusi munka után a baccalaureus-i címet ígérték nekik, de megadásával gyakran késlekedett a római kúria, ami miatt a misszionáriusok keseregtek is. Elvileg a Hitterjesztés Szent Kongregációjától nem nagy összegű rendszeres anyagi támogatásban részesültek, ez azonban mindig késlekedett, többnyire hónapokon, sőt éveken át el is maradt. Így teljesen a hívekre voltak utalva, akik viszont — a XVII. században — már maguk is szűkös körülmények közt éltek, s a ferences szerzetesek velük együtt nyomorogtak.

Az igen mostoha körülmények közt végzett munka nehézségeit még növelte, hogy a misszionáriusok teljesen idegen világba érkeztek, amely fejlődésében évszázadokkal volt elmaradva. Hogy a háború okozta nyomorúságban fenttarthassák magukat, gazdálkodniuk kellett, ezért a rendi előírások egynémelyikének a megváltoztatását kérték. Ráadásul — és ez volt számukra és a katolikus magyarokra a legnagyobb tragédia — híveik nyelvét nem értették,

a velük való érintkezés az egyházi szertartások keretei közé szorult. Az évek során a misszionáriusok közül többen megtanultak valamelyest románul (ez az olasz nyelv révén könnyebben ment), magyarul azonban alig néhányan. Így azután a gyónás és az áldozás üres formalitássá vált (előfordult, hogy tolmácsot vettek igénybe), egyházi közösségi élet nem alakulhatott ki, ez a moldvai magyarok kulturális életét nem táplálta, s a misszionáriusok is egyedül maradtak. Híveikkel többnyire nem éreztek közösséget, hivatástudatból vagy kötelességből kitartottak, de papi szolgálataikat lélek nélkül végezték. Annál inkább, mert Rómából sem igen kaptak biztatást vagy támogatást. Nem egyszer panaszolták is, hogy magukra hagyták őket. A messze Moldvába a Ferences rend egyébként sem a legjobb embereit küldte, s a teljes elhagyottságban a szerzetesek egy része elzüllött. A Rómából küldött apostoli adminisztrátorok és vizitátorok jelentései telve vannak panaszokkal erkölcsi életükre, papi magatartásukra, hanyagságukra. Végső kétségbeesésükben a falvak nem egyszer a Hitterjesztés Szent Kongregációjához fordultak, de eredménytelenül. Róma nem tudott változtatni a dolgokon. Időnként egy-egy szerzetest megdorgáltak, egészen súlyos esetben visszarendelték őket, de maguk a jelentéstevő vizitátorok is többnyire úgy vélték: nincs kívül leváltani őket, s még mindig jobb, ha ők ott vannak, mintha senki sincs. Számuk amúgy is egyre fogyott. A XVII. század közepén még hét-tíz misszionárius is volt Moldvában, később már csak kettő-három.

A helyzetet még súlyosbította, hogy a ferences szerzetesek közt is súrlódások, ellentétek voltak. A Rómából érkező ferencesek a rend enyhébb szabályokat tartó, ún. konventuális ágához tartoztak, a lengyelországiak is; a balkán-félszigeti rendházakból érkező bolgár vagy bosnyák ferencesek viszont a rend szigorúbb szabályait tartották (obszervánsok); ide tartoztak a csíksomlyói kolostor magyar ferencsei is. A két ágazat szerzetesei közt fel-fellángolt az ellentét, a személyi féltékenység, ami kölcsönös rágalmazásokat eredményezett. Mindez a közös cél, a vallás és az egyház erősítésének rovására ment, és végső soron a katolikus hívek látták kárát.

A magyar falvak nem szüntek meg a XVII. század folyamán magyarul beszélő papokat kérni. Ahogy a szabófalviak írták 1671-ben a Hitterjesztés Szent Kongregációjának Rómába: „Alázatosan könyörgünk a Szent Gyülekezetnek és Nagyságtoknak, tekéncsen Nagyságtok az Krisztus Jézus szent halálának érdemire, s viseljen istenesen gondot az mű szegény bűnös lelkünkre, hogy mű is idvezülhessünk.” A vizitátorok is megírták, milyen lehetetlen helyzetet teremt az, hogy a misszionáriusok nem tudnak híveikkel beszélni. Leghatározottabban ezt Petrus Parčević érsek tette szóvá 1670-ben. Ahogy írta: Moldvában szinte az egész katolikus népesség magyar, magyarul beszél és hangos szóval magyar papokat kér. A csak románul értő papokhoz nem mennek gyónni, mert ezen a nyelven nem tudják magukat kifejezni, prédikációjukat sem hallgatják. A közösséget összetartani, az ifjúságot nevelni tehát csak magyar pap tudja Moldvában. Ezért Parčević szerződést kötött az erdélyi ferences kusztodiátussal, hogy a csíksomlyói kolostor magyar szerzetesei lássák el a moldvai misszionáriusi szolgálatot, s ebből a célból újra visszaadta volna nekik egykori bákói kolostorukat. A Vatikán azonban nem hagyta jóvá a szerződést, mert azt a lengyel király ellenezte, mondván, hogy Moldva a lengyel katolikus egyház fennhatósága alá tartozik. Elmondhatjuk: a nagypolitika is közrejátszott abban, hogy a moldvai magyar katolikusok magukra maradtak.

A ferencesek mellett meg kell emlékeznünk a jezsuita misszióról is, mely korábban indult, mint a ferenceseké, de nem volt olyan állandó és jellegét tekintve más volt. A ferences barát érkezését nem jelentették be előzetesen sehol, gyalogszerrel jött, többnyire Ausztrián, Magyarországon és Lengyelországon keresztül vagy Konstantinápolyon át a Balkán felől. Egyszer csak bent volt az országban, jelentkezett a misszió főnökénél, azután ment is a számára kijelölt mezővárosba, onnan látogatta a környező falvakat. Együtt élt a néppel, ha jött a tatár vagy a kozák, híveivel együtt futott az erdőségekbe, közülük nem egy fegyver által lelte halálát. A hatóságoknál, a vajdai udvarban nem járt, azok csak akkor szereztek tudomást jelenlétéről, ha valamilyen bírósági ügybe bonyolódott.

A jezsuita szerzetesek érkezéséről az illetékes rendtartomány főnöke, egyes esetekben a rend Rómában székelő generálisa előre tájékoztatta a moldvai udvart. A vajda kihallgatáson fogadta az érkezőket, szállást biztosított nekik, megélhetésükről gondoskodott. Tárgyalásokat folytattak a főemberekkel, iskolák, rendházak alapítására tervekét készítették, de a fővároson kívül csak egy-két nagyobb városban létesítettek missziót. A jezsuita missziót a lengyelországi rendfőnök indította 1588 őszén, Sánta Péter vajda kezdeményezésére, aki politikailag a pápasághoz akart közeledni. 1589 elején, miután a medgyesi országgyűlés a jezsuitákat száműzte Erdélyből, többen közülük Moldvában húzódtak meg, de csak átmenetileg. Valamennyien Jászvásáron telepedtek le, a falvakba csak időnként jártak ki. 1591 elején már mindössze egy jezsuita misszionárius volt Moldvában, de ő sem sokáig. Legközelebb az 1610-es években próbálkozott újra a rend, majd az 1640-es években találkoztunk megint jezsuita misszionáriusokkal Moldvában, akik az ausztriai rendtartományból érkeztek; magyarok voltak, de meggyökeresedni ők sem tudtak. Ezután az 1660-as évek végén ismét Lengyelországból jöttek jezsuiták, akik Jászvásáron és Kutnáron működtek. Jászvásáron a rend néhány évig latin iskolát tartott fenn, amelyben főként a görögkeleti román előkelők gyermekeit tanították. Magyar nyelvű prédikációikat a városban élő katolikus magyarok szívesen látogatták. Fő törekvésük azonban nem a néppel való törődés, hanem az előkelők megnyerése és a rend helyzetének megszilárdítása volt.

A ferences és a jezsuita misszió között együttműködés nem volt, viszonyuk inkább ellenségesnek mondható. Különösen a fővárosban, Jászvásáron álltak szemben egymással. A jezsuiták lenézték a műveletlen ferences barátokat, ők viszont hatalomratöréssel, meg nem engedett vagyonszerzéssel vádolták a jezsuitákat. Ellenségeskedésüknek a hívek látták kárát.

A XVII. századra a helyzet még súlyosabbá vált azáltal, hogy kiélesedett a Moldva feletti egyházi jogi fennhatóság kérdése. A középkorban ez az egész terület a magyar egyház alá tartozott, végső fokon az esztergomi érsek rendelkezett itt is. A XVI. században a szófiai érsekséghez csatolták, Havasalfölddel együtt. Az 1640-es években területileg megosztották az érsekséget, Havasalfölde megmaradt a szófiai érsek alatt, Moldvát pedig az ekkor létesített szerbiai marcianopolisi érsekséghez csatolták. Ugyanakkor a lengyel katolikus egyház is igényt emelt erre a területre, és törekvéseit nagy mértékben támogatta a lengyel király, mert egybevágott a Moldva meghódítására irányuló politikájával. A Rómából érkező szerzetesek és a Lengyelországból küldött, részben szerzetes, részben világi papok között a harc egyre élesebbé vált.

Az 1600-as évek elején a lengyel egyház megszerezte a bákói püspökséget, ettől kezdve lengyel papok töltötték be ezt a méltóságot. A lengyel papok

nem tartózkodtak székhelyükön, a püspök sem, időnként lejöttek a közeli Galíciából, hogy beszédjék a tizedet, összegyűjtsék, ami mozgatható, és utána visszatértek Lengyelországba. A panaszok áradata végeláthatatlan. Ferencesek és lengyel papok egymást vádolták, az ebből fakadó bajokat azonban a moldvai magyar katolikusok viselték. A pápai politika viszont a katolikus lengyel állam szövetségének megtartására törekedett, mindig elfogadta a lengyel király által javasolt püspököt. A püspökök valósággal üldözték a ferences szerzeteseket, akik nem voltak hajlandók elfogadni joghatóságát, mondván, hogy velük csak Róma rendelkezhet. A XVII. század végére a moldvai katolikus egyház szinte szétzüllött.

Ilyen áldatlan viszonyok közt hogyan alakult a moldvai katolikus egyházközségek élete? Mivel számos faluban éveken, néhol évtizedeken át nem láttak papot, a legfontosabb egyházi funkciókat a már említett deákok végezték, akik a népet azzal nyerték meg, hogy tudtak magyarul. Eskettek és kereszteltek, temettek, a templomban vezették az éneket, s ha tudtak olvasni, a gyermekeket is oktatták. Egyházi ügyekben való járatlanságuk, nemegyszer „eretnek” mivoltuk vissza-visszatérő panasza a misszionáriusi jelentéseknek.

Az egyházközségek szívesen áldoztak rá, hogy a hitéletet fenntartsák, gyermekeiket az elemi ismeretekben oktassák. Ahogy Blasius Koičević ferences misszionárius jelentette 1661-ben: „a magyar falvakban — ha pap nincs is többnyire van iskolamester, vagy harangozó; ezek a templomokban előmondják az énekeket, felolvassák az evangéliumot és tanítják a gyermekeket” A XVI. század végén az erdélyi Petrus Elmon (akinek a Biblián kívül három magyar nyelvű könyve volt) Kutnárbán magyar és latin nyelvű iskolát létesített, s ez néhány évtizedig működött is. Az erőfeszítés, hogy a gyermekeket apáik hitében és hagyományaiban neveljék és megtartsák, közös volt mindenütt. Ha nem volt pap vagy misszionárius, szerződtek egy deákot, igyekeztek bábaasszonyra szert tenni, aki szükség esetén, később a keresztelést is elvégezte. Az a tény, hogy nem olvadtak be a görögkeleti románságba mutatja, hogy erőfeszítéseik nem voltak hiábavalók.

A szerzetes misszionáriusok persze nem fogynak ki a panaszból, hogy a magára hagyott katolikus nép műveletlen, körében mindenféle babonák terjednek, kuruzslással gyógyítják betegeiket, a szentségeket semmibe veszik, s eretnekségbe hajlanak. Erkölcsi felfogásuk egyházi szempontból gyakran kifogás alá esik. A templomi esküvőt elmellőzik, gyakori, hogy a férfiak ott hagyják feleségüket, új asszonyt szereznek, azzal csak úgy összeállnak. Pedig — mondják — a nép vallásos volna, tele jószándékkal, csak nincs aki irányítsa. Tatrosan a Szent Kozma és Damján tiszteletére szentelt templomban sorozatosan csodák történtek: éjjel a templomból „angyali ének” hallatszott, majd fáklyaszerű fény jelent meg, mely körbejárta a templomot, és azután eltűnt a hegyek felé. A csodáról már Bandinus érsek is megemlékezett jelentésében, majd 1651-ben egy olasz ferences barát és a csíksomlyói ferences kolostor gárdiánja megerősítette, hozzátéve, hogy a hangot és a fényt a falu lakói közül is többen észlelték, s a csoda hatására egy éppen arra járó száz luteránus áttért a katolikus vallásra.

Minél jobban magára maradt a moldvai magyarság, a népi vallásosság jelenségei annál inkább előtérbe nyomultak. A XVIII. század papi és misszionáriusi jelentései részletesen szólnak erről.

II. Rákóczi Ferenc fejedelem 1706-ban a Dnyeszter-menti csöböröcskiek kérésére katolikus papot küldött Moldvába. A magyar államvezetés ilyen

irányú gondoskodására az általunk tárgyalt korban ezt megelőzően nem volt példa s később sem. A magyar katolikus egyház lelkiismerete csak a XIX. század második felében ébred majd fel.

Az 1700-as évekkel Róma magatartásában is új korszak kezdődik. A Vatikán politikája az új világ, Amerika felé fordul. Míg korábban abban bizakodtak, hogy Moldvából kiindulva talán sikerül az ortodoxiát is a római egyház táborába hozni, ekkorra kiderült, hogy ez hiú remény. A jezsuiták teljesen felhagynak a moldvai misszióval, és ferences szerzetes is csak hébe-hóba kerül az országba.

Az 1767-ben másodmagával Moldvában járó Zöld Péter csíkdelneki plébános évek múlva sem tudta feledni a csöbörösöki magyarokat, akik ő előtt 17 esztendeig nem láttak katolikus papot. Ahogy írja: „Amikor elbúcsúztunk, sírt-rítt mindenki. Kétezernél több férfi és asszony egy mérföldnyire elkísért bennünket, kérvén a Krisztus vére hullására, hogy ne hagyjuk magukra őket, kérjünk és szerezzünk számukra papot, ha lehet, magyar papot.”

A moldvai magyarok magárahagyatottsága a XVIII. századra teljessé vált.

IRODALOM

Tanulmányom alapanyagát a Moldvai csángó-magyar okmánytár (1647–1706, a Magyarságkutató Intézet kiadása) sajtó alatt levő kötetéből merítettem. A csángókkal foglalkozó irodalmat ismerteti MIKECS LÁSZLÓ: Csángók (Bolyai Akadémia, Budapest, 1941. 330–399.) és GUNDA BÉLA: A moldvai magyarok néprajzi kutatása (A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások. Szerk.: MÁTÉNÉ SZABÓ MÁRIA RÓZSA. Budapest 1984. 66–112.) c. műve. A csángók román eredetéről szóló elméletek összefoglalása: DUMITRU MÁRTINAŞ: Originea ceangăilor din Moldova. Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985. Olasz nyelvű kiadása: DUMITRU MÁRTINAŞ: L'origine dei cattolici di Moldavia. Padova 1987. (A ferences rend kiadása, előszavát Francesco Guida, a római egyetem tanára írta.)